

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

УДК 94 (477):609.4/5

*Ю.А. Шишкіна
О.Б. Ляшко*

ФОНДОВА КОЛЕКЦІЯ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЛУХІВ»

У статті розглядаються проблеми комплектування фондів музею археології Національного заповідника «Глухів», аналізуються деякі фондіві групи збереження музейних предметів, досліджується найбільш цікавий експозиційний матеріал.

Ключові слова: музейна експозиція, фондова колекція, комплектування фондів, рухомі пам'ятки, археологічні знахідки.

Українське національне відродження зумовлює необхідність осмислення безцінного культурного потенціалу, набутого нашими предками. Важливим засобом піднесення української національної свідомості є музеї, що зберігають і доносять до нас унікальні пам'ятки культури, які яскраво демонструють самобутність українського народу. Одним з таких є Музей археології Національного заповідника «Глухів», у якому широко представлені багатовікові традиції та матеріалізована історія Глухівщини в контексті формування українського етносу.

Комплектування фондів – одна з найскладніших і найменш розроблених проблем сучасної теорії і практики музейної справи. Даний напрямок музеєзнавства студіювали Д.В. Кепін [1], Г.Г. Мезенцева [2], М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк [3], О.В. Потильчак [4] С.Ф. Козакова [5]. З точки зору зазначених дослідників комплектування фондів у своїй загальній спрямованості й у визначенні завдань спирається на принципові суспільно-політичні та наукові позиції музею, обумовлені його місцем у системі наукових і освітньо-культурних установ, що знаходить відображення у підході комплектування фондів музею відповідно до його профілю.

Комплектування фондів являє собою як теоретичну, так і практичну діяльність музеїв, спрямовану на виявлення, збирання та наукову організацію музейних предметів, в результаті якої виникає збирання пам'яток матеріальної культури. Крім того ця робота дає можливість отримати інформацію про духовну сторону людського існування: життя різних верств населення, їх знання, вміння, звичаї, обряди, їхнє уявлення про устрій світу і місце в ньому людини. Головна мета накопичення фондів, безумовно, – документування історичної дійсності. Це означає, що через зафіксовані відомості про духовне та матеріальне життя людей в музейному зібранні повинна створюватися максимально правдива

Рис. 1. Плакетка з фондів НЗ «Глухів»

картина діяльності громади конкретного регіону на певному етапі його розвитку.

Фондова колекція Національного заповідника «Глухів» нараховує близько 5 тис. предметів. Її четверта частина належить до доби українського козацтва XVII–XVIII ст. Археологічні дослідження центральної історичної частини міста, розпочаті ще на початку 80-х років XX ст., надали ученим багатий матеріал того часу. Це не тільки рухомі пам'ятки, які потрапили до музею, а й залишки архітектурних об'єктів, господарських споруд, майстерень.

На теренах Глухова знайдені різноманітні предмети доби українського козацтва. Найпоширенішими з них є керамічні вироби, зокрема кухонний та столовий посуд: горщики різних розмірів, миски-покришки, макітри, тарілки, сковорідки, кухлі. Речі побутового вжитку представлені світильниками, іграшками, люльками. До найцікавіших зразків будівельного матеріалу можна віднести архітектурно-декоративні кахлі, більшість з яких виготовлялася у місцевих майстернях. Окрему групу становлять різноманітні скляні речі: пляшки, кухлі, вази, фрагменти віконниць. Доповнюють колекцію козацької доби і залізні предмети – цвяхи, замки, ключі, сокири, кресала, окуття лопат, підкови. На жаль, вцілілих зразків зброї того часу у Глухові ще не знайдено, але маємо деякі дрібні предмети, пов'язані з озброєнням козаків: свинцеві кулі, кільця від піхов шабель, деталі ударного механізму від пістолу – зажимні гвинти, які утримували кремінь, власне кремені тощо.

Серед такого розмаїття знахідок рідкісними є вироби з кістки. Цікавим зразком гравірування по кістці є плакетка (НЗГ / кн-1124 / р-203), знайдена у центрі міста (Рис. 1.). Це слово прийшло у нашу мову з французької і у перекладі означає пластину, витвір медальєрного мистецтва з рельєфним зображенням. Глухівська знахідка має округлу форму. Вона оздоблена гравіруванням з рослинного орнаменту і профілю чоловіка з закрученими вусами, на голові якого знаходиться капелюх у вигляді кораблика. На зворотному боці є сліди у вигляді паралельних ліній, які утворилися від зтесування. Діаметр плакетки становить близько 3,5 см. Знахідка була б рядовою, якби не одна деталь – ще два аналогі знайдені у різних місцях України: на Середньому Дніпрі в селі Галицьке на Черкащині, і на полі Берестецької битви 1651 р. І хоча зображення на них однакові (на гравіюрах дійсно повторюються всі елементи: капелюх у вигляді кораблика, закручені вуса, рослинний орнамент), не слід відносити їх до робіт одного й того ж майстра, бо виконані ці кілька штучно виготовлених предметів різним почерком. І об'єднує їх безперечно лише одне – те, що датуються вони приблизно одним періодом.

У фондах заповідника зберігається цікава колекція будівельних матеріалів, починаючи від фрагментів глиняної обмазки скіфського житла, плінфи, вапняного розчину різного періоду, до цегли XVI – XX ст. 2001 року на території Глухова в давньоруському шарі був знайдений фрагмент плінфи, вкритої поливою зеленого кольору. Оскільки на цьому місці у 1692–1693 рр. постала Михайлівська церква, яку розібрали на цеглу після пожежі в 1784 р., не виключено, що вона була збудована на місці кам'яного давньоруського храму. Інший фрагмент плінфи зі слідами кіптяви, знайдений в центрі міста, вказує на залишки давньоруської печі у цьому місці.

Досліджуючи топографію середньовічного Глухова, маємо можливість одночасно простежити етапи розвитку будівельних матеріалів на теренах міста. Наступною у кам'яному будівництві Глухова була цегла-пальчатка або литовка. Особливість такої цегли полягає в тому, що на її полотно пальцями наносилися боріздки або канелюри. З литовки у Глухові був збудований Успенський собор дівочого монастиря. Вона рожевого кольору, має розміри 230 x 160 x 50 мм. Цегла з трапезної Вознесенської церкви цього ж монастиря із залишками вапняного розчину датується 1697 р. (290 x 145 x 65 мм). Колекцію литовки доповнюють цеглини зі склепу та підземного ходу під Миколаївською церквою (1693–1695 рр.).

У XVIII ст. на зміну цеглі-литовці приходять брускова цегла інших стандартів. У фондах заповідника

Рис. 2. Декоративний фриз з кахляної печі

є дві цеглини з монастиря Глинська пустинь: одна – рожевого кольору з фрагментом вапняного розчину (270 x 130 x 70 мм) з південної апсиди церкви Різдва Пресвятої Богородиці, друга (265 x 150 x 70 мм) – з центральної апсиди цього ж храму.

Окрему групу складає цегла з таврами виробників, особливими відзнаками, аббревіатурами, наприклад, цегла з логотипом «МСП», з написом у вигляді монограми з літер СА та цифр 1820 тощо. Привертають увагу цеглини з незвичайними відзнаками – відбитком лапи собаки та людської долоні.

Серед цегли, яка використовувалася при спорудженні будинків, знаходяться зразки спеціальної вогнетривкої цегли для облаштування печей та опалювальних систем. Це так звана гончарка або «шатринка» (назву отримала від місця виготовлення в с. Шатрище Ямпільського району, колись Глухівського повіту). Особливістю цієї цегли є її мініатюрні стандарти – 120 x 80 x 11 мм.

У фондах мається також колекція декоративних кахлів різного періоду. Нещодавно вона поповнилася кахляною плиткою, якою оздобили стару оселю по вул. Франка у м. Глухові. Кераміку могли б остаточно втратити під час реконструкції будинку, якби не допитливість співробітників заповідника. І хоча аналогічні зразки трапляються досить часто і багато музеїв мають окремі екземпляри у своїх фондах, цілісний комплекс обличкувальних кахлів зустрічається все ж таки рідко.

Пічна конструкція, що потрапила до фондів НЗ «Глухів», складається з лицевих (рядових), кутових, фризівих, декоративних та карнизних кахлів (НЗГ / н/д 1424/1–157). Останні, без поливи, виготовлені з глини світлого кольору, мають рельєфний рослинний орнамент. Фризіві (19 x 12 см) (Рис. 2.), як і лицеві коробчасті кахлі (20 x 12 см та 21 x 13 см), вкриті поливою білого кольору. Декоративні деталі (20 x 22 см) із зображенням рослинного рельєфного орнаменту виготовлені з глини теракотового кольору без поливи.

На зворотному боці деяких кахлів проставлені тавра відомих виробників: Мінського парового кахляно-гончарного заводу Авербуха, фабрики

Гуревича у Могилянській губернії, заводу І.А. Андржейовського – найбільшого виробництва кахлів у Києві, заснованого у 1875–1878 рр.

Звертає на себе увагу той факт, що пічна конструкція складалася з кахлів різних виробників, хоча за традицією кахляні печі виготовлялися і продавалися одним комплексом. На жаль, багато плиток не вціліло, але ті, які збереглися, можуть відтворити вигляд печі початку ХХ ст.

Фонди Національного заповідника «Глухів» налічують чималу колекцію гудзиків різного періоду, більшість яких відносимо до доби українського козацтва ХVІІ–ХVІІІ ст. Перш за все слід звернути увагу на гудзики з військових мундирів. Вони виготовлені з мідного сплаву, штамповані, пустотілі, у вигляді півсфери, діаметром 15–17 мм. Зворотній бік трохи випуклий, конусовидної форми, з петлеподібним припаяним вушком. Інші гудзики з верхнього одягу схожі на військові, але більші за діаметром (20–25 мм).

Окрему групу становлять бронзові пласкі гудзики діаметром 20 мм, виготовлені способом штампування, які мають по два симетрично розташованих отвори для нашивання. Цікавим є гудзик (НЗГ / кн–1594 / р–604), схожий на квітку з пелюстками. Він увігнутий посередині, з нерівними хвилюподібними краями. Є декілька гудзиків з різними таврами виробника («СІЛТ», «МОСКОВ», «М»). Гудзики із зображенням гербів Чернігівської губернії і написом «ЧЕРНИГОВСКОЙ» та Російської імперії (двоголового орла) говорять про їх використання у мундирах чиновників.

Цікавими експонатами є бронзові гудзики, виготовлені технікою литва, що знайдені на території Глухівського району. Вони мають вигляд кулькоподібної підвіски з вушком у верхній частині, неорнаментовані. Подібні гудзики, які характерні для верхнього як чоловічого, так і жіночого одягу ХVІІ ст., були знайдені на території Глухова на Ярмарковій площі. Один з них прикрашений кружечком, прокресленими лініями, що поділяють його на три сегменти, кожен з яких орнаментований трьома крапками. Два інших – пустотілі, бронзові, у вигляді кулькоподібної підвіски з вушком у верхній частині. Вони прикрашені орнаментом з концентричних кіл, посередині мають напівсферичний мініатюрний виступ.

У фондах заповідника зберігається близько п'ятдесяти кілець, перснів-печаток та їх фрагментів (щитків) ХІІ – ХVІІІ ст.: жіночих, чоловічих і навіть дитячих. Персні та кільця, знайдені на Глухівщині, виготовлялись переважно з бронзи чи свинцево-олов'яних сплавів, рідше срібла. Відомо, що за формою та технологією виготовлення кільця поділяються на круглодротяні, псевдокручені, пластинчасті, які, усвою чергу, поділяються на неорнаментовані з гладкою поверхнею та

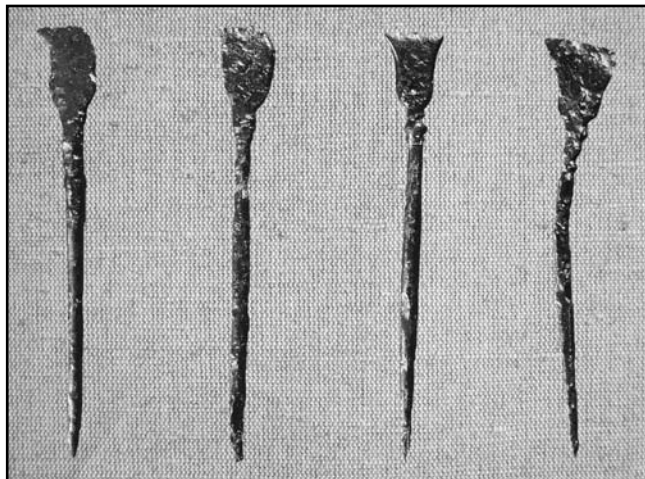

Рис. 3. Стилоси з фондів НЗ «Глухів»

з орнаментами (прокресленими квадратами, хрестами, крапками, косими вертикальними та горизонтальними лініями та ін.). Вони бувають суцільноліті і з розімкненими кінцями.

У більшості перснів фондової колекції втрачені вставки, які, вірогідно, були зроблені з каменю або скла. Зберігся перстень з перегородчастими емалями та гірським кришталем білого кольору. Найпоширенішим зображенням на щитках є стилізований хрест у вигляді чотирьохпелюсткової квітки. Зустрічається також зображення восьмипелюсткової квітки, яка, вірогідно, є тим же стилізованим зображенням хреста.

Переважну кількість складають щитково-серединні персні з гладким щитком. Є кілька прикрас, орнаментованих зооморфними зображеннями райського птаха та геральдичними зображеннями орла з повернутою вліво головою. Орел був популярним символом ще у стародавньому Вавілоні; у греків він вважався «царем птахів», у слов'ян – «Божим птахом» і владику небес. На особливу увагу заслуговують два персні-печатки з незвичними зображеннями: перший – з тамгою у вигляді гачка, другий – з прокресленими знаками, які нагадують ієрогліфи або літери невідомого письма.

В експозиції музею археології знаходяться чотири стилоси (НЗГ / кн–1217 / а–970; кн–1600 / р–610; кн–1647 / р–657; кн–1649 / р–659), виявлені на теренах Глухівського району у 2009–2010 рр. (Рис. 3.). Вони однотипні, шпилькоподібної форми, виготовлені з заліза у давньоруський час. Їх довжина коливається від 87 до 117 мм. Один кінець стилосів загострений, інший – сплюснений. Він утворює своєрідну фігурну лопатку. Верхня частина стрижня стилосів прикрашена трьома рельєфними смугами. І хоча у нашій місцевості дослідники не натрапили на жодну дощечку з написом чи графіті-зображення, видряпаного на стіні чи іншій поверхні, можна без перебільшення стверджувати, що писемність і грамотність у ХІІ–

XIII ст. на території сучасної Глухівщини уже існувала, і доказом того є знахідки стилосів.

Музей археології Національного заповідника «Глухів» періодично організовує та проводить тематичні тимчасові виставки за матеріалами фондів заповідника. Це дозволяє зосередити увагу на темах, що наразі хвилюють суспільство, викликають інтерес, передають досвід минулих поколінь, розкривають проблеми історичних традицій та побуту Сіверщини. Таким чином відбувається переосмислення історичних фактів, накопичення нового матеріалу, розширення інформаційного потенціалу, формування національної історичної пам'яті тощо.

Незважаючи на складності сучасного життя, заповідник і надалі працює над збагаченням своїх фондів колекцій, зберігаючи специфіку і роль посередника, котрий не тільки охороняє, а й створює культурне середовище Глухова.

Посилання

1. Кепін Д.В. Музеезнавство: перспективи розвитку // Праці Центру пам'яткознавства. – К., 2004. – Вип 6. – С. 111–120.
2. Мезенцева Г.Г. Музееведение: На материалах музеев Украинской ССР: Курс лекций. – К., 1980. – 120 с.
3. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеезнавство: Навчальний посібник. – К., 2008. – 428 с.
4. Основи історичного музеезнавства. Навчально-методичний комплекс нормативного курсу. Укладач проф. О.В. Потильчак – К., 2007. – 57 с.
5. Казакова С.Ф. Наукове комплектування фондів музеїв – М., 2002. – 112 с.

Шишкіна Ю.А., Ляшко О.Б. Фондовая коллекция музея археологии Национального заповедника «Глухов»

В статье рассматриваются проблемы комплектации фондов музея археологии Национального заповедника «Глухов», анализируются некоторые группы сохранения музейных предметов, исследуется наиболее интересный экспозиционный материал.

Ключевые слова: музейная экспозиция, фондовая коллекция, комплектование фондов, археологические находки.

Shyshkina Yu.A., Liashko O.B. Fund collection of the Museum of Archeology of «Hlukhiv» National Reserve

In article problems of complete set of funds of the Museum of Archeology of Hlukhiv National Reserve reveal, some groups of safety of museum subjects are analyzed, the most interesting exposition material is investigated

Key words: museum exposition, fund collection, completing of funds, archeological funds.

03.04.2015 р.

УДК 069.5(477):[26-242=351.852]:512.143

Д.А. Прохоров

ЕКЗЕМПЛЯРИ ТОРИ У ФОНДАХ БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

У статті розглядаються екземпляри релігійних і догматичних текстів, що зберігаються в караїмській колекції у фондах Бахчисарайського історико-культурного заповідника в контексті реконструкції минулого корінних народів Криму і збереження їх історико-культурної спадщини.

Ключові слова: караїми, Тора, Ветхий Завіт, музейна та пам'яткоохоронна справа в Україні.

Основною характеристикою караїмського віровчення є шанування Ветхого Завіту (ТаНаХа) як єдиного і прямого джерела релігійної істини. Відзначимо, що знайомство більшості караїмів із Біблією та догматичними трактатами караїмських авторів середньовіччя і Нового часу починалося ще в «мідрашах» – традиційних початкових освітніх закладах, що існували при караїмських молитовних будинках «кенасах». Сама назва «караїми» (в перекладі з староврейської «карай») означає «ті, що читають» або «бней Мікра», «сини Священного Писання». Раніше в літературі сувої Тори з колекції Бахчисарайського історико-культурного заповідника (БІКЗ) не аналізувалися.

Автор цієї публікації висловлює подяку співробітникам «Єврейського музею і центру толерантності» (м. Москва) за допомогу в атрибуції сувоїв з текстами П'ятикнижжя.

Сьогодні у фондах БІКЗ зберігається декілька рукописних екземплярів Сефер-Тори, «Книги Закону» (частина з них – у фрагментах), які датуються XVIII–XIX ст. (КП №№ 5036/86, 10030/731–10034/735) і належали кенасам Чуфут-Кале та Бахчисарая, а також різночасові друковані екземпляри ТаНаХа. Слід відзначити, що сувої рукописної Тори виготовлені з пергаменту (для цього використовувався виключно пергамент найкращої якості, який виготовлявся обов'язково зі шкіри кошерного, тобто дозволеної чи придатної з точки зору Галахічних правил тварини), причому придатними вважалися тільки два з трьох шарів шкіри (зовнішній і внутрішній). Смуги пергаменту шивали особливими нитками, зробленими з ножних сухожиллів кошерних тварин. Згідно деяким догматичним правилам юдаїзму та караїмізму, сувій можна писати як на цільній шкірі (звіль), так і на її верхньому шарі (клаф) [4, 75–76].

Щодо літер, то вони повинні бути виконані від руки на знак святості сувою. Текст писався стійкими і незмивними чорнилами (причому застосовують тільки чорне чорнило; кольорові ж або золоті не можна було використовувати) каліграфічним квадратним (т. зв. «ассирійським») шрифтом на івриті, давньоєврейською графікою. Для того, щоб